

Şiddetin Albenisi

Ömer Naci Soykan

Canlıda şiddet, güç fazlalığından kaynaklanır. Gerçi cansız doğadaki güce, örneğin rüzgârın esişine, ırmağın akışına da “şiddet” deniyor: “Rüzgârın şiddeti ağaçları devirdi.” Ama hem cansız doğadaki, hem bitki ve hayvanla sınırlı canlı doğadaki şiddete bir değer yüklenmez; o yalnızca gücün bolluğunu, sertliğini dile getirir. Kimse yaban yaşamda, bir hayvan bir başka hayvanı parçalayıp yedi diye ona “Ahlâksız, vicdansız!” demez. İnsan bu tür değerleri, evcilleştirdiği veya evcil olsun olmasın kendisinde gördüğü davranışlarına benzerliklerinden ötürü hayvanlara yükler: “Kedi nankördür, köpek sadıktır, tilki kurnazdır, yılan sinsidir vb.” İnsanın tüm çirkinliği ve güzelliği de gerek kendisine gerek kendisinden çıkarıp hayvanlara yüklediği bu değerlendirmelerde ortaya çıkar.

Fizikçilerin, bitki ve hayvanbilimcilerin cansız-canlı tüm oluşumu açıklamak için önerdikleri, daha iyisi bulanan dek sağlıklı akıl için geçerli olduğu kabul edilen evrim kuramına göre, canlı doğayı, aşağıdan yukarı bitki, hayvan, insan diye sıraladığımızda, değer duygusunun yalnızca bu son katmanda, eş deyişle, insanda olduğunu söyleyeceğiz. Bunu söylememin nedeni, bu evrim çizgisinde beni burada asıl ilgilendiren nokta, hayvandan insana geçiş ve bu geçişle insanın kalıtım yoluyla edindiği vasayılan bazı özellikleridir.

Hemen söyleyeyim: Hayvanları severim. Sanırım onlar da beni sever. Sokakta bir kedi, bir kopek beni görmeye görsün; dolanır ayaklarıma, kendisini sevmeden bırakmaz beni. Hayvan kendisini gizlemez, ikiyüzlülük bilmez. Ne ise odur. İnsanın da bu bakımdan hayvanca yönü ağır basanını severim. Bu, *Mevlâna*’nın deyişiyle “olduğu gibi görünen ya da görüldüğü gibi olan” insandır. Hayvandan insana geçişte insanın hayvandan aldığı özellikleri insan, insansal varoluş ortamında, bu ortama özgü biçimde kendine mal etmiştir. *Nietzsche*, bir yerde “İnsan hayvansal erdemleri yağmalamakla ilkin insan olmuştur” der. Eğer o, bu sözleriyle benim söylediğimi kast etmişse ona hak veriyorum. Ama ben olsam “hayvansal erdem” demezdim. Erdem insana özgüdür. Hayvansal özellikler, insana taşınınca erdem oluyorsa, o zaman onlara değer yüklenmiş demektir. Buna göre *Nietzsche*’nin sözünü, “İnsan hayvansal özellikleri değer yükleyerek yağmalamakla ilkin insan olmuştur” biçimine dönüştürmek isterdim.

Tüm bu saptama ve belirlemeleri yapmamın nedeni, şiddetin insanın doğasında bulunduğunu göz önüne koymaktır. Kuşkusuz insanı yalnızca biyolojik evrimin bir ürünü olarak görmek, onu salt biyolojik bir varlığa indirgemek olur. İnsanın tarihsel süreç içinde,

kültürel evrimini gözardı etmemek gerekir. Bu ikinci evrimde kuşkusuz tarihsel-türsel sürecin payı önemli ise de bireysel çabanın rolünü de unutmamak gerekir. Aynı tarihsel süreci yaşamış bir toplumun iki üyesinden biri hiçbir değer tanımaz, yalnızca çıkarına göre eyleyen diğeri değer duygusuna sahip olabiliyor. Türsel açıdan bakıldığında da bilimciler, insanı insan yapan özelliklerin çoğunun kültürel olduğunu, onların kuşaktan kuşağa öğrenme yoluyla geçtiğini, genlerin ve kültürün birlikte evriminin insan evriminin itici gücü olduğunu söylüyor. . Hayvanın olduğu gibi görünmesi ona doğaca verilmiş bir şeydir. Onun “hayvan oluş” gibi bir sorunu yoktur. Ama insanın bir “insan oluş” sorunu vardır. Bu da doğanın ona verdiği olanakları kullanmasıyla gerçekleşir. Burada önemli olan biyolojik ve kültürel olarak insan olunduktan, *Aristoteles*’in deyiimiyle “toplumsal canlı varlık” (“zoon politikon”) olunduktan sonra, yeniden tıpkı bir hayvan gibi olduğu gibi görünüyormaktır. O zaman insan kültürel evrimini tamamlamış olur. Kültürümüzde “insanı kâmil” denen şeyin bu olduğunu düşünüyorum. Demek ki hayvandan insana geçişle insan olunduktan sonra başka tarz bir hayvan oluşa geri dönmekle “insanı kâmil” olunuyor.

Rorty, haklı olarak, “Acı” der, “biz insanları dilleri olmayan hayvanlarla bağlantıya sokan şeydir.” Ama başkasının acısı karşısında duyulan acıma, yani merhamet yalnızca insana özgüdür. Hiçbir hayvan bir başkasının acısına ortak olmaz. Demek ki acı duygusu da hayvandan insana geçerken nitelik değiştiriyor. Bir insanın bir başkasına şiddet uygularken veya başkası tarafından şiddete uğramış birine acımamamsı onda bu duygunun eksikliğini ve bu bakımdan onun hayvandan insana geçiş aşamasında kaldığını gösterir. *Heidegger*’in sevdiğim sözlerinden biri insanı “varlığın şiiri” olarak tanımlamasıdır. İnsanın gerçekten böyle bir tanımlamayı hak edebilmesi için onun en azından kimseye şiddet uygulamaması gerekir. O halde doğamızda var olan şiddetle nasıl başedeceğiz?

Bunun bir yolu oyundur. *Darwin*, oyunun hayvanlarda da bulunduğunu örnekleriyle göstermiş, ondan daha önce de *Fr. Schiller*, oyunun cansız doğadan başlayıp, bitkiden hayvana ve insana dek uzanan evrensel bir ilke olduğunu şairce bir sezgiyle bulgulamış,. “İnsan, sözcüğün tam anlamıyla insan olduğu yerde yalnızca oynar ve o, oynadığı yerde ancak tam insandır” demişti. Buna göre oyun, tüm basamaklarında doğayla bağımızı kurabileceğimiz bir görüngüdür. Dahası *Schiller*, insanlığın bu yetkinleşmesini “güzellik” olarak nitelemiş, böylece oyunu sanatsal yaratmanın temeline koymuştu. Daha sonra da Frankfurt Okulu’nun iki önemli düşünürü, *Marcuse* ve *Adorno*, *Schiller*’in evrensel bir ilke olarak öne sürdüğü oyunu, sanatı, genel olarak kültürü, tasarladıkları ideal toplum için model olarak önermişlerdi. Bitki bir yana, hayvan ve insandaki güç bolluğu hayvanda oyun olarak, insanda oyun ve sanat olarak, genellikle söylendikte kültür olarak dışlaşır. Şiddetin kaynağı

olan bu güç bolluğunun, kimseye zarar vermeyecek ve insana yakışır biçimde harcanması durumunda belki de yukarıda *Heidegger*'den alıntıladığımız insanın varlığın şiiri olduğu sözü haklı çıkacaktır. Öte yandan nasılkı acı duygusu, insan hayvan bağı ve acıma duygusu da ikisinin ayrılığını gösteriyordu ise, şimdi de oyunun yine bu ikisi arasındaki bağı kurduğunu, sanatın ve kültürün ayırdığını söyleyeceğiz; ayıranların da birleştiren şeylerin insan varoloşunda aldığı yeni biçimler olduğunu gözardı etmeden.

Şimdiye dek insanın yüceliğinden, şiir oluşundan söz ettik; filozoflarla birlikte. Sanırım biraz fazla uçtuk. Ayağımızın yere değmesi için daha gerçekçi bir filozofa başvuralım: “İnsan uyum ister” diyor *Kant*, “ama doğa onun türü için neyin daha iyi olduğunu bilir: çatışma ister.” Şiddetten beslenen çatışmanın insanı geliştirdiğini biliyoruz. İnsan halinden memnun olsaydı, hep durduğu yerde kalırdı.

İnsanın kendi kendisiyle çatışması kendini yok etmeye varmayacaksa, ona bir diyeceğimiz yoktur. Onun bir başkasıyla çatışması, birbirlerine zarar vermeyecekse, ona da bir diyeceğimiz olmaz. Ancak çatışmanın bu zarar verici olmayan, tersine insanı geliştirecek düzeyde tutulabilmesi için şiddetin denetlenebilir olması gerekir. En iyisi, insanın kendisini denetlemesi, özdenetim dediğimiz şeydir. İnsan da buna layık olmalıdır. Ama hangi insan? Kitaplarda okuduğumuz “insan” ya da “insanlık” kavramı ile sokaktaki insan teki arasında dağlar kadar fark vardır. Şiddet konusunu bu farktan dolayı gündeme getirdim. Mademki şiddetten kaçınamayacağız, o halde onu yararlı hale getirelim. Bu her zaman için ilkemiz olsun! Böylece “insanlık kavramı”nın bir üyesi, bir örneği olma yolunda çaba harcayalım. Bunun için konu ne olursa olsun, ilkemiz aynı olsun!

Söz sanatlarını ele alalım. Sözün şehvetine kapılmanın bir albenisi yok değildir. Burada da durum iki yönlüdür. Örneğin hitabet, hem çatışma ve savaş çığırkanlığı hem uyum ve barış çağrısı yapmak için kullanılabilir. İnsanda saldırganlığı artırıcı etkisi olan adrenalin ile dinginlik ve huzur sağlayan endorfin salgıları vardır. Vücudun dengesini sağlayan, ruha, gönüle seslenen sözlerin etkisi ile öfke uyandıran, dolayısıyla insanı saldırganlığa iten sözlerin etkisi tarz bakımından birbirinden ayrıdır. İkinci durumda etki, âdeta fiziksel bir neden-etki biçimindedir. Gönülün etkilenmesi ise anlama, kavrama gibi düşünsel edimleri gerektirir. Gönüle söz beğendirmek kolay değildir; ama bedeni sözle harekete geçirmek, özellikle zayıf anlayışlı ve az buçuk eğitilmiş insanlar için o denli güç değildir. Bu ikinci tarz insanların şiddete daha çok eğilimli olduğu, kendiliğinden anlaşılırdır.

Dünya bir *şiddet dönemi*'ne mi girdi, bilmiyorum. Bunu geleceğin tarihçileri yazacak; hatta şimdiden söyleyenler bile var. Herkes gibi benim gördüğüm şu: TV kanalları, sinemalar şiddet filmleriyle dolu. Gazeteler manşetten veriyor, bu tür haberleri. Şiddet anlatan kitaplar

çok satar oluyor. Öte yandan, sokaktaki adamdan devlet büyüğüne, kime sorsan şiddete karşı. Hadi diyelim bu işi bazı küçük (?) gruplar yapıyor. Ama yetkili-yetkisiz, görevli-görevsiz, bilgili-bilgisiz herkes şiddete karşı çıktığına göre, bu küçük gruplar nereden besleniyor, güç alıyor? Yanıt hazır gibi: Silâh tüccarlarından, kara para sahiplerinden. (Onlara sorsan onlar da şiddete karşı olduklarını söyleyecekler ya...) Peki, o zaman bu kara dünya, ak dünyadan daha mı güçlü? Yoksa ak dünyanın aklığundan mı kuşkulunmalı? Asıl bu kuşku beni korkutuyor: Şiddet içimizde!

İnsan doğaca çok boyutlu bir varlıktır. Onun şiddete yönelmesi, tek boyuta indirgendiği durumlarda olur: sahip olduğu yeti, güç, oluşum ve ilgileri budanarak onlardan geriye hangisi olursa olsun yalnız biri kaldığında, tüm varlığı bu tek boyutla sınırlandığında. Örneğin sevgiyi alalım. Hangi duygu ondan daha soyludur! Ama eğer sevgi, tüm diğer ilgiler yok olduğunda, onların hepsinin yerini alırsa, o zaman o, sevgi olmaktan çıkıp kör bir bağlanma, tutku olur. Tüm güçlerini taşıyan benliğini bu kör bağlanmaya kaptıran insan, her an patlamaya hazır bir bomba gibidir artık. Bu bağlanmanın nesnesine düşen en küçük bir kıvılcım, bu benlik içinde sıkışmış, yoğunlaşmış gücün şiddet olarak dışarı çıkmasına yeter.

İnsanın tek boyuta düşürülmesi, dış etkilerdendir, diyor *Marcuse*. Öyle de olsa onun tek boyutlu olabilmesi, böyle bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmez mi? Türlü türlü var şiddetin. Konularına, yöntemlerine, araçlarına, ereklerine göre ayrı ayrı biçimlerde gruplandırılabilirler. Belki biri bir *şiddet sınıflaması* yapmıştır, bir yerlerde. Bilmiyorum. Niyetim, şiddet üstüne tüketici (?) bir sınıflama yapmak değil. Ama bir şey, bilgi nesnesi yapıldığında bu tür eğilimlerden uzak durulmaz.

Şu “yeraltı dünyası” deyimi, sanki insanları rahatlatmak için uydurulmuş. Şiddet yerin altında! Biz yerin üstündeyiz, bize bir şey olmaz. Ya da: yerin üstündekileri suçlamayalım; onlar temiz, alttakiler kirlidir. Kuralların hakça işlemediği, adaletsizliğin, baskının, sömürünün yoğun olduğu toplumlarda şiddet "son çare" olarak ortaya çıkar, bir tür meşruluk (?) kazanır. Düzen toplumun bazı kesiminin zararına hüküm sürdüğünde, o kesim bu zararı kabullenemez ve düzeni kendi lehine değiştirmek için hiçbir yasal araca sahip olmazsa, onun şiddete başvurması meşru görünebilir. Şiddeti asıl doğuran, teröriste tölerden başka hiçbir yol bırakmayan egemen güçlerdir. Ancak başka hiçbir yol kalmadığına karar verilmesi hiç de o kadar kolay değildir. Haksızlığa uğrayan her kişinin veya her kesimin "Başka çarem yoktu" demesi, onun gerçekten başka çaresi olmadığını kanıtı olamaz.

O halde terörden başka çare olmadığı durumlar nasıl saptanacak? Bizce bunun için yalnızca bir ölçü geçerlidir: "nefsi müdafaa". İnsan ancak kendi canını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya geldiğinde bu tehlikeyi yaratan canı yok etme hakkına sahip olabilir: cana karşı

can. İki candan hiçbirisi diğerinden daha az veya çok değerli olmadığından canın kendini kurtarması için saldırgan canı saf dışı etmeye hakkı olmalıdır. Tek kişiye verilen bu nefsi müdafaa hakkı, toplum kesimlerine de verilmelidir. Ancak tek kişinin bu hakkı doğru kullanıp kullanmadığına karar verecek mahkeme toplumda vardır. Aynı şeyi kesimler için yapacak bir üst mahkeme ise ancak toplumlar arası bir konumda olabilir. Bunun için de dünyadaki toplumların kuramsal olarak tek bir toplummuş gibi davranması gerekir. Aksi halde bu üst mahkemenin kararı, şimdiki *Birleşmiş Milletler*'de olduğu gibi, çoğu kez, karar verenlerin taraflı davranmalarından ve onların sayısal çoğunluğundan dolayı hem adaletsiz olur hem de hiçbir işe yaramaz.

Şiddet, ancak sağlıklı ruhlarda kendi başına bir çekicilik bulabilir. Psikoloji, bu sav için yeterince örneğe sahiptir. İnancı uğruna yaşamını bile feda edebilecek birine saygı değil, ancak acıma duyulabilir. Böyle biri sağlıklı değildir. Demek ki şiddet, bu sağlıklı yapının bozulması sonucunda ortaya çıkan bir eğilimdir. Buna göre şiddetten kurtulmanın kökten çözümü, sağlıklı insanların oluşturduğu bir toplum yapısına kavuşmaktır. İnsanın doğayla uyumlu yaşaması, kendi kendisiyle de uyum içinde, sağlıklı olması sonucunu doğurur. Çünkü bizim doğamızı yapan da doğanın kendisidir. Bir insanın yaşamını bir ideolojinin eline vermesi, yaşamını soyutlaştırması demektir. Yaşam, tüm içeriklerinden, renklerinden, seslerinden arındırılmış, soyut, soluk bir düşünce olmuştur artık. Zaten ancak böyle bir durumda insan yaşamdan vazgeçebilir. Aşırılaştırılmış ve böylece yüceltilmiş tüm düşünceler, eğilimler aynı solukluğa uğramışlardır. Bir düşüncenin, değil tüm yaşamın, onun yalnızca bir kesitinin, bir tek yaşantının bile yerine geçmesi, yaşantıların içinin boşaltılmasıyla olanaklıdır. Her değer yaşam içindir, yaşamın hizmetindedir. Bir değerün yüceltilerek onun yaşamın yerini alması, yalnız yaşamı değil değeri de yok etmek anlamına gelir.